

Blažek, Vladimír

K aktuálním problémům historického materialismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1957, vol. 6, iss. G1, pp. [136]-148

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111338>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DISKUSE

VLADIMÍR BLAŽEK

K AKTUÁLNÍM PROBLÉMŮM HISTORICKÉHO MATERIALISMU

Poslední doba přinesla řadu diskusí o úkolech jednotlivých disciplin a součástí marxismu-leninismu. Je to pochopitelné, neboť oblast této ideologické práce prodělala v posledních letech (v SSSR i u nás) stadium jisté stagnace a ustrnutí. Jsou tedy diskuse o problémech filosofie, politické ekonomie a vědeckého socialismu důkazem snahy o očistu marxistické metody při zkoumání skutečnosti, procesem vypořádávání se s dogmatismem jako hlavním projevem subjektivismu v ideologické práci.

Tak je třeba pohlížet i na diskuse o předmětu dialektického i historického materialismu. Tyto diskuse nelze odmítat jako vyložení „akademické“, neplodné a zbytečné. Vymezení předmětu vědy může mít velké praktické důsledky. Ostatně je patrné, že většinu diskutujících jde o vymezení konkrétního smyslu jejich vlastní ideologické práce, o nalazení metod, o pozitivní překonání nespokojenosti se stavem této práce. Na druhé straně je jasné, že diskuse o předmětu vědy sama o sobě nedostatky neodstraní. Je kladná jen tehdy, chápeme-li ji jako první krok tvůrčího marxismu ke zvládnutí soudobých úkolů.

1. O genetické jednotě dialektického a historického materialismu.

Hodnotíme-li vznik dialektického materialismu jako největší revoluční převrat v dějinách filosofie, je tomu tak do značné míry proto, že jde nejen o materialistické a vývojové pojetí jevů přírodních, nýbrž o materialistické a vývojové pojetí celé objektivní reality, tedy také lidské společnosti.

Již v Úvodu ke kritice Hegelovy filosofie práva říká Marx: „... člověk to není abstraktní bytost, trůnící někde mimo tento svět. Člověk, to je svět člověka, stát, společnost.“¹ Tato slova napsal Marx v době, kdy „měnil filosofické peří“. Zde je obsažen základ převratných myšlenek, podle nichž skutečnému filosofickému materialistovi nestačí abstraktní konstatování jednoty přírody a člověka, při kterém člověk je považován pouze za pasivní produkt přírody; je již kladena otázka, v čem konkrétně spočívá jednotu přírody a člověka.

Odpověď zcela jasná je na příklad již v Marxových Thesích o Feuerbachovi z roku 1845: skutečnost je třeba chápat nejen jako přírodu, která působí na člověka, nýbrž také jako lidskou činnost, praxi. Marx kritizuje Feuerbacha za to, že „nepostihuje samu lidskou činnost jako předmětnou (t. j. materiální — V. B.)“.² Jednota přírody a člověka je tedy dána předmětnou činností, materiální činností, výrobou, z níž je třeba vycházet při vysvětlování společenských jevů. Bytí tedy neexistuje pouze jako příroda, nýbrž i jako společenské bytí, t. j. zejména způsob výroby materiálních statků.

Cesta od Feuerbacha vedla tedy k materialistickému pojetí dějin především, překonání Feuerbacha se rovnalo u Marxe a Engelse materialismu v dějinách. Avšak od Feuerbacha k dialektickému materialismu byl jen úsek celé Marxovy a Engelsovy filosofické cesty od Hegela k dialektickému materialismu. Celá cesta je charakterisována především materialistickým přehodnocením Hegelovy dialektiky. Pochopení její všeobecné objektivní platnosti vedlo současně k vývojovému pojetí lidské společnosti. Dialektika se zredukovala na vědu o všeobecných zákonech pohybu, avšak tato „redukc“ neboli pochopení všeobecné platnosti dialektiky byla umožněna do značné míry studiem lidské společnosti. Lidské dějiny jsou při tom pojaty jako „přírodně-historický proces“.³

Podstata Marxovy a Engelsovy filosofické činnosti ve 40. letech minulého století od Německo-francouzských ročenek do Komunistického manifestu spočívá právě ve vypracování „onoho pojetí chodu světových dějin, které spatřuje konečnou příčinu a rozhodující hybnou sílu všech důležitých dějinných událostí v ekonomickém vývoji společnosti, ve zrinách způsobu výroby a směny a z toho vyplývajícím rozštěpení společnosti na různé třídy a ve vzájemném boji těchto tříd“.⁴

V tomto pojetí se dějinný proces stává procesem objektivně zákonitým; toto pojetí

dává předpoklady k tomu, a) aby se sama filosofie stala vědou; b) aby byly vytvořeny vědy o společnosti (obecné i speciální), neboť věda v přesném smyslu slova může vzniknout teprve tam, kde jsou zkoumány objektivní zákony.

Ve 40. letech ovšem vytvořili Marx a Engels pouze „kostru“ materialistického výkladu dějin. I v dalším filosofickém díle těchto myslitelů tvořily objevy společenských zákonů, formulace a další rozpracování materialistického pojetí dějin (neboli historického materialismu v embryonálním stavu) jednu z podstatných stránek jejich tvorby.

U Marxe a Engelse tvoří tedy historický materialismus nedílnou součást filosofie; nemůže být ani řečí o jeho samostatné existenci.

Čím vysvětlíme zvláštní pozornost, kterou Marx a Engels věnovali sociálním otázkám, teorii společnosti?

Za první tím, že Marx a Engels tvořili pro třídu, která byla zainteresovaná na hlubokém a objektivním poznání společenských jevů, neboť tímto poznáním se měla řídit její praktická revoluční činnost, odlišující proletariát ode všech ostatních společenských tříd. Zbraň teorie byla pro proletariát předpokladem „kritiky zbraní“.

Za druhé tím, že Marx a Engels vytvářeli vědeckou filosofii, filosofii-vědu; proto se museli opírat o materiál konkrétních věd, o objevy, zákony, teorie konkrétně vědecké. Tak na př. je známo, že dialektický materialismus má své přesně určené přírodovědné kořeny čili předpoklady (t. j. tři významné přírodovědecké teorie objevené nezávisle na Marxovi a Engelsovi).

Má však dialektický materialismus společenskovědné předpoklady stejné úrovně? Nemá, nemůže mít, protože společenská věda v době Marxově a Engelsově byla v plenkách, byla mnohem slabší než přírodověda; v přesném smyslu slova společenských vědy ještě neexistovaly (mimo málo výjimek). I když utopický socialismus a buržoasní politická ekonomie poskytly klasikům marxismu mnoho materiálu pro filosofická zobecnění, přece jen v nich nebyly vyjádřeny hlavní společenské zákony. Vytvoření dialektického materialismu však nebylo možné bez základních důkazů z oblasti společenského dění; jelikož však společenská věda na rozdíl od přírodovědy téměř neexistovala, museli Marx a Engels tyto předpoklady sami připravit (čili objevovat a formulovat zákony společenského vývoje) a vytvářet tak základy obecné vědy o společnosti a tím i ostatních speciálních společenských věd. Marx a Engels tedy vytvářeli ve 40. letech i později společenskovědné předpoklady dialektického materialismu.

Avšak jakmile byl nový světový názor aspoň v hrubých rysech vytvořen (a to bylo velmi brzy, na příklad v Německé ideologii jsou již vyloženy základy dialektického materialismu), jakmile se materialistická dialektika stává pracovní metodou Marxovou a Engelsovou, dochází k objevům dalších společenských zákonů, k rozpracování společenskovědné tematiky použitím, aplikováním dialektického materialismu na oblast společenskovědného výzkumu. Jinými slovy: dochází k rozpracování historického materialismu metodou dialektického materialismu.

Uvedu příklad. Zákon o určující úloze základny ve vztahu k nadstavbě objevil Marx v údobí, kdy se zabývá „kritickou revisí Hegelovy filosofie práva“; studium společenských jevů zde znamená vytváření společenskovědných předpokladů dialektického materialismu.⁵

K problému základny a nadstavby se Marx a Engels později nejednou vracejí. Dialektický materialismus je již mezitím vytvořen, a tak použítím dialekticko-materialistické metody ve vědecké práci je formulován zákon zpětného působení nadstavby na základnu.⁶

Tuto skutečnost (uplatnění metody marxistické filosofie při studiu lidské společnosti) má zřejmě na mysli Lenin (a později Stalin), když charakterizuje historický materialismus jako aplikaci nebo rozšíření dialektického materialismu na oblast lidských dějin, lidské společnosti. Řekneme-li však dnes, že historický materialismus je aplikace dialektického materialismu, nedefinujeme tím v žádném případě historický materialismus a neřešíme celou otázku vztahu dialektického a historického materialismu.

Zejména není vyřešena otázka, je-li a bude-li historický materialismus vždy pouze součástí dialektického materialismu nebo stane-li se vědou samostatnou. Je samozřejmé, že v jistém smyslu slova bude historický materialismus vždycky aplikací dialektického materialismu, ať je samostatný nebo součást filosofie, podobně jako na příklad soudobý darwinismus nebo obecná biologie je „aplikací“ dialektického materialismu. To vyplývá nutně z toho, že dialektický materialismus považujeme za všeobecnou vědeckou metodologii. (Všeobecností zde rozumím nejvyšší stupeň obecnosti.)

Otázku vztahu dialektického a historického materialismu jsme zatím řešili pouze s hlediska genetického. Vznik dialektického a historického materialismu tu před námi vystupuje jako jediný, jednotný proces, v němž objevy společenských zákonů pomáhají při vytváření dialektického materialismu a v němž metoda dialektického materialismu pomáhá

při objevování společenských zákonitostí. Neoddělitelnost obou těchto stránek nás opravňuje mluvit o genetické jednotě dialektického a historického materialismu.

2. Předmět historického materialismu.

Dialektický a historický materialismus vzniká, vytváří se současně, v jednotě. Historický materialismus tvoří u Marxe součást dialektického materialismu. Ale zároveň se právě v této jednotě formují předpoklady pro osamostatnění společenské vědy a její další specializaci, neboť Marx a Engels objevují objektivní zákony společenského vývoje.

Objektivní zákony společenského vývoje jsou vzhledem k filosofii zákony zvláštní, neplatí pro celou objektivní realitu, nejsou universální, nýbrž jsou specifické. Společenská teorie je ve srovnání s filosofií konkrétní vědní obor, musí se tedy od filosofie oddělit, neboť oddělování konkrétních věd od filosofie a diferenciací vědních oborů je proces, který zákonitě vyplývá ze vzestupné linie společenského poznání. Týká se jak přírodovědy, tak věd společenských. Má-li filosofie být všeobecná ve smyslu nejvyššího stupně obecnosti, pak nižší stupeň zobecnění přechází, jakmile se pro to vytvoří podmínky, do „specifických věd“.

Filosofie, která chce správně vysvětlovat svět a zúčastňovat se jeho revoluční přeměny, musí respektovat tento proces. To je jeden ze základních odkazů Marxových a Engelsových pro filosofy-dialektického materialistu. Marx a Engels překonali krizi filosofie a vytvořili dialektický materialismus mimo jiné proto, že respektovali tento proces. Proces oddělování a diferenciací věd neskončil v minulém století; je stále neukončený a prakticky nekonečný jako samo lidské poznání. Proto musí být respektován i námi.

Lenin ve „Filosofických sešitech“ upozorňuje, že řecká filosofie načrtla všechny základní linie poznání. V tomto smyslu můžeme říci: dějiny filosofie, ergo dějiny poznání vůbec.⁷ Řecká filosofie tyto linie načrtla, avšak nerealizovala. Realisovány byly jednotlivé linie daleko později, poslední je realisována „linie společenskovědná“ — teprve dialektický materialismus pro ni vytváří předpoklady. Je to vysvětlitelné tím, že požadavek exaktnosti společenské vědy neboli požadavek poznání společenských zákonů je mnohem obtížněji splnitelný v oblasti sociální než v oblasti přírody; dále tím, že ve vědeckém pohledu na dějiny bránila předmarxovským ideologům třídní zaujatost.

Vycházím tedy za první z toho, že oddělování věd od filosofie je pokračující progresivní proces. Při tomto chápání materialistické pojetí dějin plus speciální společenskovědné myšlenky (zejména týkající se vědy o socialismu, strategie a taktiky proletářského hnutí) v dialektickém materialismu za života Marxa a Engelse jsou zárodkem, tendencí vývojové linie společenských věd, které se ještě neoddělily od filosofie.⁸

Za druhé vycházím z these, že vytvoření společenské vědy v přesném slova smyslu bylo umožněno (stejně jako vytvoření vědy-filosofie) teprve nástupem proletariátu, teprve jako ideologický odraz sociálního bytí proletariátu. Byla-li pro předmarxovské a soudobé nemarxistické filosofy a sociology třídní příslušnost překážkou znemožňující vytvoření vědy o společnosti, bylo pro Marxe a Engelse vyhraněné třídní stanovisko základním sociálním předpokladem pro vytvoření vědy o společnosti.

Marx a Engels se problémem osamostatnění společenských věd ovšem nezabývali, podobně jako třeba milétská filosofie ve starém Řecku neřešili problém oddělení přírodních věd od filosofie. Oddělení historického materialismu je tedy úkolem naší doby, naším vlastním úkolem.

Čeho je třeba k tomu, abychom jej splnili? Co je třeba k tomu, aby se historický materialismus stal samostatnou vědou? Domnívám se, že jde zejména o splnění těchto požadavků:

1. přesně určit předmět historického materialismu jako vědy;
2. systematizovat poznatky klasiků marxismu-leninismu o problémech materialistického pojetí dějin;
3. rozpracovat poznatky klasiků marxismu-leninismu o zákonech společenského vývoje (uveďme pouze otázku základny a nadstavby, otázku tolik diskutovanou, a přece dodnes ne zcela jasnou); formulovat na základě objevů klasiků zákony další (na př. je nutné formulovat zákon vzájemného působení forem společenského vědomí; myslím, že není správné, přenechávat-li problém veřejného mínění buržoazní sociologii, protože veřejné mínění existuje a má své zákony); přesně definovat kategorie historického materialismu (velmi správně upozorňuje V. Vývoda v článku „K některým otázkám práce v marxisticko-leninské filosofii“ na libovůli a subjektivismus v chápání jedné ze základních kategorií historického materialismu — kategorie subjektivního faktoru;⁹ soudruzi Klofáč a Tlustý upozorňují v článku „Historický materialismus a základní filosofická otázka“ na nedo-

statky v chápání jednotlivých kategorií historického materialismu a pokoušejí se o řešení,¹⁰ atd.);

4. zobecnit nové, soudobé zkušenosti a poznatky;

5. oddělit obecné společenskovědné poznatky od speciálních, t. j. především oddělit od historického materialismu vědecký socialismus a vědu o strategii a taktice komunistických stran;

6. prozkoumat u klasiků marxismu-leninismu pracovní metody, kterých používali při studiu společenských problémů;

7. provést kritiku nemarxistické sociologie a využít jejích kladných momentů (materialistických, „vědeckých“ prvků), v kritickém přepracování použít na příklad některých metod buržoazní sociologie;

8. rozpracovat konkrétní metody historického materialismu.

První požadavek, určení předmětu, prolíná všechny požadavky ostatní.

Všechny vyjmenované požadavky se dnes více méně uskutečňují. Na př. systemisace poznatků klasiků marxismu-leninismu o problémech materialistického pojetí dějin je v podstatě ukončena. Tato skutečnost, t. j. uskutečňování uvedených požadavků, je vlastně svědectvím toho, že se historický materialismus stává samostatnou vědou. Kladu důraz na slovo „stává“, protože kdyby jí už byl, nebylo by diskusí o vztahu historického a dialektického materialismu. Jsou to vlastně diskuse o tom, zda historický materialismus tvoří součást dialektického materialismu dnes i pro budoucnost, či zda je historický materialismus pro dnešek a pro budoucnost věda samostatná.

Výrazem tohoto procesu jsou i dvě definice historického materialismu v nových sovětských publikacích.

Učebnice historického materialismu redigovaná F. Konstantinovem definuje předmět historického materialismu takto: „Historický materialismus je věda o obecných zákonech vývoje společnosti, ... zkoumá zákony lidské společnosti jako celku a vzájemné působení všech stránek života společnosti.“⁴¹

Stručný filosofický slovník (IV. vydání z r. 1955) říká: „Historický materialismus čili materialistické pojetí dějin je aplikace pouček dialektického materialismu na studium společenského života, aplikace pouček dialektického materialismu na jevy společenského života, na studium společnosti.“⁴² Uvedl jsem již, že dnes není možné tuto důležitou charakteristiku zásadní stránky historického materialismu vydávat za jeho definici. IV. vydání Filosofického slovníku tedy vlastně obchází aktuální a palčivý problém, problém předmětu historického materialismu.⁴³

Konstantinova učebnice sice problém řeší, avšak zpronevěřuje se vlastnímu pojetí předmětu v dalších kapitolách dokonale. Definice historického materialismu v učebnici je přijatelná pro ty, kdož před faktem, že historický materialismus má samostatný předmět a že nevystačíme s tím, co řekl v jiné situaci a souvislosti o historickém materialismu Lenin, nestrkají hlavu do písku. Vlastní výklad historického materialismu v této učebnici však uniká z oblasti obecných zákonů do oblasti speciálních zákonů a problémů. Tak na př. sedmá kapitola o marxisticko-leninské teorii revoluce je věnována nikoli důkladnému rozboru zákona sociální revoluce jako obecného společenského zákona, nikoli rozboru kategorie sociální revoluce — a jde o jednu z nejdůležitějších kategorií historického materialismu —, nikoli důkladnému rozboru jednoty evoluce a revoluce ve společenském vývoji, nýbrž teorii proletářské revoluce a jejím specifickým zákonům. I čistě „kvantitativní“ hledisko nám to potvrdí. Teorii revoluce je věnováno 11 stránek (a to ještě převážně historickému výčtu revolucí) teorii socialistické revoluce 26 stránek. Obecné problémy jsou vyřešeny naprosto nedostatečně. Jak potom může tato kapitola pomoci na příklad historikovi, který se zabývá otázkou přechodu od prvobytné pospolné společnosti k feudalismu ve slovanských zemích?

Podobnými nedostatky trpí celá kniha, na příklad kapitoly o třídách a třídním boji, o státu a právu, o marxisticko-leninské teorii národa. Zbytečné jsou kapitoly o hybných silách vývoje socialistické společnosti a o přechodu od socialismu ke komunismu. Patří totiž do vědeckého socialismu, s hlediska ekonomického do politické ekonomie.

Zdůrazňuji, že nedostatek učebnice není v tom, že jsou voleny aktuální příklady, což je jistě zásada správná, nýbrž v tom, že jich není využito k důkladnému rozboru obecných společenských zákonitostí a kategorií historického materialismu.

Všechny uvedené příklady jsou svědectvím toho, že v učebnici není od historického materialismu oddělen vědecký socialismus. Učebnice je vlastně směs historického materialismu a konkrétní, speciální společenské vědy. Podobné pojetí je typické i pro naše osnovy dialektického a historického materialismu, podle nichž pracujeme na vysokých školách atd. Učebnici tato skutečnost brání, aby se stala hodnotnou metodologickou pomůckou pro historika, literárního vědce, filologa, ekonomu, pracovníka v oboru vědeckého socialismu.

Historickému materialismu takové pojetí brání, aby plnil funkci obecně metodologie speciálních společenských věd. Avšak tato metodologie je tím nezbytnější, že dnes na rozdíl od doby Marxovy existuje mnoho samostatných společenských věd, které se oddělily od filosofie a potřebují zejména metodologickou pomoc a metodologické vedení. Opírají se pochopitelně především o dialektický materialismus, avšak nemohou vyřešit své problémy bez metodologické pomoci historického materialismu; obecné zákony společenského vývoje se stávají vodítkem pro objevy specifických společenských zákonů. Společenské vědy tedy používají všeobecně metodologie — dialektického materialismu, obecně metodologie společenských věd — historického materialismu a kromě toho mají své specifické metody a pracovní techniku.

To je ovšem jen jedna z hlavních funkcí historického materialismu. Druhá funkce, neméně důležitá, s hlediska prakticky politického dokonce významnější, spočívá v tom, že historický materialismus jako součást marxismu-leninismu se má stát hybnou silou socialistické revoluce, t. j. pozitivním činitelem společenského vývoje.

Co vedlo autory osnov i sovětské učebnice k tomu, že zařadili otázky patřící vyloučeně vědeckému socialismu nebo politické ekonomii do obecně teorie společnosti, již historický materialismus je? Zřejmě obava, aby učebnice nebo přednášky neměly příliš „abstraktní“ ráz a aby nebyly akademické. To je jistě otázka velmi vážná. Znamená-li oddělení historického materialismu zároveň snížení jeho politické účinnosti, zeslabení možnosti používat ho v třídním boji, jeho „akademisaci“, pak je třeba — aspoň dnes — odložit tento požadavek stranou, i kdyby to způsobilo podstatné ztižení práce v historickém materialismu i ve vědeckém socialismu.

Rozebereme nejdříve otázku obsahu historického materialismu. Jaký by měl být obsah historického materialismu, vyjdeme-li z přijatelného vymezení předmětu této vědy? Měl by se důsledně zabývat obecnými zákony a problémy z nich vyplývajícími.¹⁴

Klíčem k pochopení materialistického pojetí dějin, základem historického materialismu (zároveň také základem vývoje lidské společnosti, hlavní hybnou silou, příčinou) je Marxův objev rozhodující úlohy výroby materiálních statků ve společenském životě. Vývoj výroby je příčinou vývoje společnosti. Proto na první místo v historickém materialismu patří zákon určující úlohu způsobu výroby ve vývoji společnosti a dále zákon závazného souladu mezi výrobními vztahy a charakterem výrobních sil; to je sice základ politické ekonomie, ale především obecný společenský zákon.

Výroba může být příčinou a základním momentem společenského života jen v souvislosti s jistými podmínkami, t. j. v souvislosti se zeměpisným prostředím, s hustotou a s růstem obyvatelstva. Tak se dostáváme od kategorie způsobu výroby, východiska to historického materialismu, k další kategorii, ke kategorii materiálního života společnosti a společenského bytí.¹⁵ Společenské bytí, jak známo, vytváří společenské vědomí. V této souvislosti půjde o dva hlavní zákony: a) zákon o rozhodující úloze společenského bytí vzhledem ke společenskému vědomí; b) zákon zpětného působení společenského vědomí na společenské bytí. Zde je řada dosud nevyřešených problémů, jimiž by se pracovníci v oboru historického materialismu měli zabývat, na příklad otázka působení výroby jako příčiny vývoje společnosti na ostatní podmínky materiálního života společnosti a opačný proces, problém úlohy jazyka a abstraktního myšlení při vytváření společenského vědomí, zákony vztahů individuálního a společenského vědomí, problém klasifikace forem společenského vědomí, z nichž jedny jsou přímo spjaty s výrobními silami, jiné s výrobními vztahy, jiné jsou „smíšené“ nebo odrážejí i jiné stránky společenského procesu a další otázky.

Od problému společenského bytí a společenského vědomí se dostáváme logicky k základně a k nadstavbě. Zde půjde o dva obdobné zákony: a) zákon, který určuje úlohy základny vzhledem k nadstavbě; b) zákon zpětného působení nadstavby na základnu.

Na základě všech těchto zákonitostí můžeme formulovat obecný zákon sociální revoluce, jednoty evolučního a revolučního procesu, různosti forem přechodu od starého k novému ve společnosti. V této souvislosti je třeba zabývat se s obecně společenského hlediska i teorií třídního boje. Je třeba říci, že tato část historického materialismu je rozpracována velmi nedostatečně. A přitom zde především musí být řešena dynamika společenského vývoje, zkoumána specifčnost společenského pohybu v různých oblastech sociálního života. Doposud máme v této oblasti jen o málo víc než hrubý — i když geniální — nástin vývoje společnosti v Marxově Předmluvě ke kritice politické ekonomie. Je-li u předchozích problémů poměrně silný aspekt statický, převládá zde zcela rozhodně aspekt dynamický. Není snad potřeba vysvětlovat, jaký význam přikládá dialekticko-materialistická metoda zkoumání dynamiky jistého jevu.

Z ostatních problémů, o kterých se obyčejně v učebnicích a přednáškách pojednává, do historického materialismu v tomto smyslu patří pouze teorie národa a poučky o rozhodující úloze lidových mas a o úloze osobnosti v dějinách. Na otázku, zda problém

osobnosti a mas tvoří samostatnou „kapitolu“ v historickém materialismu (to nemá nic společného s otázkou politického významu těchto pouček, politický význam je nepochybně obrovský), nebo zda mají být řešeny v souvislosti s problematikou způsobu výroby a společenského vědomí, je třeba odpovědět, že jde o zvláštní zákonitosti společenského vývoje a o celý komplex problémů, který s nimi souvisí. Zejména je to problém zvláštností projevů společenských zákonů, otázka svobody a nutnosti, otázka jednoty objektivního a subjektivního činitele v dějinách atd.

Důsledkem takového pojetí by bylo oddělení vědeckého socialismu od historického materialismu, byly by vytvořeny lepší předpoklady pro další vědecký výzkum, historický materialismus by lépe plnil svou funkci obecné metodologie společenských věd.

Historický materialismus by tedy přestal být pouze „propagandou“ vědeckého socialismu. Znamená to však, že by historický materialismus jako obecná společenská věda měl být oddělen čínskou zdí od vědy o socialismu a o komunismu? Znamená to snad pokus o vytvoření přehrady mezi historickým materialismem a praktickou politikou strany? Znamená to snad snížení politické aktuálnosti historického materialismu? V žádném případě ne. Rozebereme možné námítky podrobněji.

Historický materialismus je činitel třídního boje, věda vysoce politicky aktuální. Bude-li se historický materialismus zabývat důsledně obecnými zákony společnosti, obecnými sociálními kategoriemi, přestává pomáhat v třídním boji. Z toho plyne: zbavme historický materialismus sepětí s vědou o socialismu a zůstane nám „šedá teorie“...

Námítka na první pohled velmi mělká. Je založena na nevědecké a absurdní představě, bohužel dosti rozšířené, podle níž obecnost a aktuálnost jsou nepřímou úměrné. Což je možné říci, že zákon určující úlohy společenského bytí je méně aktuální než třeba ekonomický zákon proporcionálního rozvoje národního hospodářství proto, že uvedený ekonomický zákon se týká určité stranky společenského života a působí v poměrně kratším časovém údobí, t. j. je „méně obecný“?

Stejně nevěcné je i tvrzení, že se dopustíme antidialektické chyby tím, že zdůrazníme obecný charakter zákonů, kterými se zabývá historický materialismus.

Vždyť obecné existuje jen v jednotlivém! Ten, kdo zdůrazňuje „obecnost“ historického materialismu, je proti jednotě obecného a zvláštního.

Nikoli: oddělení obecného od zvláštního v lidské abstrakci, v lidském myšlení je normální znak vědeckého poznání (a konec konců nejen vědeckého). Předměty vědeckých disciplín se neliší jen šířkou zkoumaného úseku objektivní reality, nýbrž i hloubkou, t. j. různým stupněm zobecnování. Tento fakt je tak elementární a samozřejmý, že nestojí ani za to se o něm šfířit; je ovšem zcela jasné, že vyšší stupněm zobecnění předpokládají zkoumání obecných zákonů ve zvláštních jednotlivých procesech a vůbec neidealistickou spekulaci (nebo abychom použili terminologie s. Hrzala z Tvorby: „spekulaci dialekticko-materialistickou“¹⁶).

Jen důkladné a důsledné zkoumání obecných zákonů nám pomůže zbavit se oné karieristické pseudoaktuálnosti, kterou se vyznačovala jistá část naší propagandistické literatury.

Obecná společenská teorie plní svou úlohu v třídním boji tím, že spolu s dialektickým materialismem vytváří světový názor¹⁷ a že při rozboru, hodnocení a řešení politických skutečností je obecnou metodou, metodologickým východiskem pro politika-praktika stejně jako pro archeologa nebo estetika, neboť i politika komunistické strany je věda: Proto „člověk politické praxe“ potřebuje exaktní obecnou vědu o společnosti stejně naléhavě jako pracovník v kterémkoli oboru společenské vědy, ba ještě naléhavěji, neboť otázky, které řeší, jsou složitější a komplikovanější a jejich řešení je zpravidla neodkladné.

Tímto pojetím není tedy odmítáno sepětí historického materialismu a vědeckého socialismu, jakož i organický ráz tohoto sepětí. Vědecký socialismus je prakticky nesmírně důležitá věda společenská, která zkoumá především specifické zákony třídního boje proletariátu v rámci kapitalistické společensko-ekonomické formace, specifické zákony socialistické revoluce, přechodného údobí od kapitalismu k socialismu (diktatury proletariátu) a výstavby socialismu a komunismu.

Z toho plyne, že je docela dobře možné zabývat se jistým problémem v historickém materialismu i ve vědeckém socialismu. Pracovník v historickém materialismu bude hledat zobecnující prvky, to, co spojuje nebo naopak odděluje daný jev od historicky předchozích, bude ukazovat na specifickém jevu obecné prvky, bude hodnotit správnost nebo nesprávnost obecné metodologického přístupu k věci. S hlediska vědeckého socialismu bude naopak v popředí specifické. V jednom případě „aparát logické abstrakce“ vyzvedne obecné, v jiném zvláštní. Výsledkem bude dělba práce na prospěch věci, na prospěch tvůrčího rozvoje marxismu-leninismu. Sepětí historického materialismu a vědeckého socialismu je tedy dáno nejen tím, že historický materialismus je obecná metodologie

společenských věd, nýbrž i tím, že předmět vědeckého socialismu (t. j. třídní boj v široce pojatém přechodném údobí od kapitalismu ke komunismu) je obsažen v předmětu historického materialismu, jakož i tím, že v obou případech jde o součásti marxismu-leninismu neboli souhrnu věd, které hrají nejbezprostřednější úlohu v třídním boji.

Oddělení vědeckého socialismu od historického materialismu by prospělo nejen historickému materialismu, nýbrž i vědeckému socialismu a politice strany. Vědecký socialismus by byl orientován daleko více na zkoumání konkrétních problémů současného sociálního vývoje, poskytoval by daleko více možností pro aplikace v oblasti strategie, taktiky a praktické politiky strany. Pracovní methodou teoretika vědeckého socialismu i politika praktika vedle konkrétních method typických pro tyto úseky práce zůstává samozřejmě i po oddělení dialektický a historický materialismus, ovšem historický materialismus prohloubený, precizovaný, protože přesněji zaměřený.

Podívejme se nyní na tuto otázku ještě jednou s docela praktické stránky. To, co kdysi na našich universitách pěstovaly různé sociologické školy (zvláště Bláhova a Chalupného), nedělá v současné době u nás nikdo. Nejde o výsledky, jichž tyto sociologické školy dosáhly, nejde o nekritický obdiv k jejich methodám. Jde však o evidentní fakt: energie desítek lidí byla cele namířena na zkoumání palčivých sociálních problémů. Dnes, kdy po stránce organizačně technické existují mnohem lepší předpoklady a podmínky, takové kolektivy na vysokých školách nejsou. Průzkumem sociálních vztahů, výzkumem společenské problematiky se nezabývají ani katedry dialektického a historického materialismu, ani katedry základů marxismu-leninismu. Katedry dialektického a historického materialismu se ovšem systematicky touto prací zabývat nemohou,¹⁸ je před nimi dost úkolů v oblasti obecné problematiky filosofické a společenské. (Těm, kdo mají opět na jazyku námitku o „akademickosti“, „apolitičnosti“ a pod. znovu připomínám, že abstraktní a obecné může být zároveň vysoce politické, že obecnost a aktuálnost nejsou veličiny nepřímou úměrné!) Orientovat katedry dialektického a historického materialismu cele na výzkum sociální problematiky je politická krátkozrakost. Hlavním politickým úkolem vědecko-výzkumné práce těchto kateder musí být vytváření theoretických předpokladů pro to, aby vědci a odborníci všech typů přijímali marxistickou filosofii a sociologii jako vůdčí methodologii pro svou vlastní činnost.

Avšak katedry základů marxismu-leninismu by se na zkoumání konkrétních problémů současného sociálního vývoje orientovat mohly. Právě zde by mělo být těžiště jejich vědecko-výzkumné práce. Tuto myšlenku nelze pojmut jako pokus o „odvádění pozornosti“ od dějin dělnického hnutí. To, že se zdiskreditoval a ukázal pedagogicky nerentabilní jistý způsob výkladu dějin dělnického hnutí, nemůže znamenat, že by se mělo upustit od zkoumání historie dělnického hnutí. Naopak: sociální průzkum je nutně omezený, povrchní bez historické analýsy. Ale orientovat hustou síť kateder základů marxismu-leninismu pouze na historii by nebylo správné zejména v této situaci, kdy si složitá problematika socialistické transformace společenských vztahů přímo žádá, aby marxistická věda zesílila svou pomoc politické praxi.

To je příklad zdůvodňující nutnost dělby práce mezi historickým materialismem a vědeckým socialismem. Sociální průzkum, zkoumání naší složité společenské skutečnosti je nepochybně prvořadý úkol. Ale jednostranná orientace všech ideologických sil na tento úkol by byla politická a vědecká krátkozrakost. Právě této krátkozrakosti se dopouštějí soudruzi Klofáč a Tlustý ve svém článku „O úkolech a methodě historického materialismu“.¹⁹ V článku se říká: „Nemá být historický materialismus vědou, která zkoumá konkrétní společenské jevy? Má se snad pečlivě udržovat v patřičné vzdálenosti od života? Nebo bude historický materialismus na základě zkoumání konkrétních jevů docházet k poznání zákonitostí různého stupně obecnosti o přechodu od kapitalismu ke komunismu. a tím plnit úkoly vědeckého komunismu jako theoretické disciplíny! Soudíme, že takové hledisko je jediné správné a že rozřešení předmětů a úkolů historického materialismu jen proto, abychom mohli používat dvou termínů, jen škodí historickému materialismu a jeho významu pro praxi.“

Není pochyb o tom, že systematický výzkum soudobé sociální skutečnosti je prvořadý úkol. Ale přestávají snad proto existovat úkoly ostatní, především pak úkol methodologické pomoci všem společenským vědám? A je správné orientovat pracovníky v historickém materialismu na úkol, který by měl (a mohl) zvládnout daleko širší kádr pracovníků základů marxismu-leninismu? Nám všem jde o sepětí vědy se životem. Nepomůže však, budeme-li tuto zásadu pouze patheticky proklamovat. Připomeňme jen, že i v době před XX. sjezdem byl každý projev dogmatismu a subjektivismu provázen deklarací o jednotě theorie a praxe. A přece jedna z hlavních příčin zaostávání theoretické práce spočívala právě v nedostatečném zkoumání obecné theoretických problémů!²⁰

3. O místo historického materialismu v soustavě věd.

Vymezení předmětu historického materialismu a splnění uvedených požadavků činí možným osamostatnění historického materialismu jako vědy, i když zůstane součástí marxismu-leninismu a neztratí nic ze své aktuálnosti. Nesouhlasím tedy s těmi, kdo tvrdí, že historický materialismus bude vždy součástí filosofie. Mluví proti tomu argumenty praktické i theoretické.

Brdou dalšího vědeckého výzkumu v oblasti historického materialismu, příčinou toho, že historický materialismus ještě nedostatečně plní své funkce metodologie společenských věd, metodologie politické práce a sociálně theoretického základu marxisticko-leninského světového názoru, není jen to, že je „propagandou“ vědeckého socialismu, nýbrž i to, že není prakticky možné být specialisty v obou oblastech, v oblasti dialektického i historického materialismu. Oblast filosofické práce je při tomto stavu příliš obsáhlá, zahrnuje nejen obecné, nýbrž i zvláštní, specifické. To, že se dnes na filosofech chce, aby byli zároveň specialisty v dialektickém i historickém materialismu, zabraňuje, aby práce odborníků daly pronikavější výsledky. Domnívám se, že právě proto, že je historický materialismus i dnes „u filosofie“, nemá své konkrétní vědecké metody nebo má tyto metody nedostatečně rozvinuté.

Tato myšlenka se ovšem neobejde bez komentáře. Není možné ji pochopit jako tvrzení, že dialektický materialismus je pro pracovníka v historickém materialismu „podpurným oborem“. Dialektický materialismus jistě nemůže být pro historický materialismus podpurným oborem, neboť jako obecná metodologie je hlavním vodítkem této vědy, takovým vodítkem, bez něhož je nemožný podstatný krok kupředu. Podceňování filosofie se rovná pozitivistickému přístupu k sociálním jevům. Je jasné, že pozitivismus v sociologii stejně jako v přírodovědě vede do slepé uličky, je protivědecký, znemožňuje vytvoření exaktní společenské vědy.

Předčasná specialisace odborníka, nepochopení dialektického materialismu vede tedy společenskou vědu na scetí. Bez filosofického přístupu je nemožný hluboký rozbor a přesné zobecnění sociálních jevů. Avšak stačí k vědecké práci v historickém materialismu pouze filosofické prostředky? Můžeme položit rovnítko mezi hlubokou analýzou a filosofickou analýzou společenských jevů? Je to správné?

Mělkost analýzy společenských jevů u nás není dnes hlavně v množství faktů a v jejich nedostatečném zpracování, v empirismu a pozitivismu, nýbrž zejména v neúčtě k faktům, k jejich výběru a zpracování, v lehkomyšlných závěrech, v tom, že práce v historickém materialismu — i vědeckém socialismu — vychází pouze ze zobecnění dříve učiněných v dílech klasiků marxismu-leninismu, vůdců dělnického hnutí, nebo v usneseních revolučních stran a dochází ke zobecněním také již učiněným.

Důvodem zaostávání historického materialismu je zároveň s „nedostatky filosofickými“ zejména to, že pouze opakujeme, jak pracovali s materiálem Marx a Lenin, aniž z toho děláme závěry pro naši vlastní práci. Neobejdeme se bez konkrétních metod, bez specifických pracovních postupů, chceme-li se dostat kupředu. Tyto konkrétní metody musí být hledány a formulovány ve dvou směrech: jednak ve směru logické abstrakce výsledků společenských věd, jednak ve směru zkoumání soudobé sociální skutečnosti. Chceme-li říci něco nového, neobejdeme se na příklad bez statistické metody, kdežto dosud ji prakticky úplně přehlížíme.²¹

Pracovník v oboru historického materialismu musí tedy používat metody dialektického materialismu jako vůdčí, hlavní, principiální a „specifických“ metod a pracovních postupů jako nezbytných, chce-li dosahovat takových zobecnění, která by obohacovala jeho vědu. V jednotě těchto dvou stránek je cesta historického materialismu k novým objevům a závěrům. Prostředky, jimiž pracuje specialista v historickém materialismu, jsou tedy odlišné od prostředků používaných v dialektickém materialismu.

Avšak práce v dialektickém materialismu a v historickém materialismu se liší nejen prostředky, nýbrž i cíli. Mluvili jsme o obecných zákonech společnosti. Je jasné, že to nejsou „zákony filosofické“. Kdyby byly, pak by musely platit nejen ve společnosti, nýbrž i v celé objektivní realitě.

Ani zákon o rozhodující úloze společenského bytí není pouhá aplikace filosofické poučky. Otázka společenského bytí a vědomí není filosofický problém, neboť přesnější, důkladnější formulace tohoto zákona zní: Výroba plus její zeměpisné a biologické podmínky určují formy společenského vědomí. To však není filosofie, nýbrž řešení jisté stránky, zvláštního případu obecně filosofické otázky vztahu bytí a vědomí, stejně jako jiné stránky tohoto problému řeší biologie (vznik života), psychologie (na př. kapitoly o fyziologii vyšší nervové činnosti) atd.

Musíme tedy přiznat, že vzhledem k zákonům obecně filosofickým jde u historického

materialismu o zákony specifické. A filosofie (i marxistická), nechce-li se znovu přeměnit v Prokrustovo lože pro vědy (aspoň pro společenské vědy), nezahrnuje specifické zákony v žádném případě. Cílem v oblasti historického materialismu je zobecnění nižšího stupně než v dialektickém materialismu. Prostředky a cíle v dialektickém a historickém materialismu se od sebe podstatně liší, neboť se liší i předměty těchto disciplin. Proto není možné být specialistou v obou oblastech. Kdo tuto skutečnost nevidí, zřejmě popírá fakt, který přesto zůstane faktem, že totiž historický materialismus má svůj vymezený úsek působnosti, předmět a jím stanovené úkoly.

Jiný možný názor tvrdí, že historický materialismus je samostatná věda, avšak věda filosofická. Tento termín však do věci nevnese jasno, neboť si ho každý může vyloužit po svém. Chceme-li jím vysvětlit fakt, že historický materialismus vzniká z filosofie, pak je v tomto smyslu „filosofickou“ každá věda, neboť proces vytváření věd je procesem jejich oddělování od filosofie. Chceme-li jím vyjádřit fakt, že historický materialismus je věda poměrně obecná, věda, s níž „přímo“ pracuje filosofie, pak je třeba považovat za filosofickou vědu matematiku, fyziku, chemii nebo biologii.

Klošé a Tlustý na př. říkají: „Je tedy historický materialismus filosofickou disciplinou? Ano, je jí v tom smyslu, že nemusí vždy provozovat přímé zkoumání jednotlivých jevů společnosti, ale že za ‚fakty‘ mu mohou sloužit již zobecněné souvislosti jevů, dané jinými společenskými vědami, a přirozeně i fakta, zjištěná a shrnutá různými institucemi. Avšak na rozdíl od dialektického materialismu, pro nějž logická a gnoseologická analýza je hlavní a postačující metodou, nemůže se historický materialismus obejít bez použití jiných metod.“²² Ale co je to „filosofičnost“? Což historik nepřejímá výsledky pomocných věd historických v hotové podobě? Což biolog neoperuje s výsledky mikrobiologie, zoologie, botaniky a jiných dílčích biologických věd?

Historický materialismus se ovšem vyznačuje něčím, co ho „přibližuje“ k vědecké filosofii, co dává zvláštní ráz jeho vztahu k ní.

1. Historický materialismus vznikl ze stejných sociálních podmínek jako dialektický materialismus, vznikl s ním v genetické jednotě, dialektický i historický materialismus vytvořili totiž myslitelé.

2. Na rozdíl od přírodních věd je historický materialismus stejně jako dialektický materialismus vyloženě třídní, po socialistické revoluci tvoří součást socialistické nadstavby.

3. Dialektický materialismus byl a je pracovní metoda při vytváření historického materialismu ve větší míře než pro jiné vědy.

4. Historický materialismus řeší problém filosofie jako formy společenského vědomí (ovšem stejně řeší i problém náboženství, přírodovědy a pod., neděláme však z toho žádný zvláštní závěr, nevyžadujeme pro tento vztah speciální termín, označení). To však neznamená, že historický materialismus řeší problémy filosofické, že „nahrazuje“ filosofii.

5. Marxistická filosofie používá metody historického materialismu při zdůvodňování sociální podmíněnosti filosofických názorů.

6. Marxistická gnoseologie je nerozlučně spjata s historickým materialismem již tím, že Marx zavedl do teorie poznání kategorií společenské praxe. Vyřešit otázku jednoty teorie a praxe (základní gnoseologický problém) je možné jen jako důsledek správného pochopení vztahu mezi společenským bytím a společenským vědomím. Ani otázka absolutní a relativní pravdy není řešitelná bez historicko-materialistického přístupu. Akademik A. M. Děborin má pravdu, když říká: „... U Lenina (a v marxismu vůbec — V. B.) je svázáno do pevného uzlu teorie odrazu, problém vzájemného vztahu absolutní a relativní pravdy a otázky historismu (t. j. historického materialismu — V. B.).“²³

Tyto zvláštnosti nás ovšem neopravňují, abychom je vyjadřovali nejasným pojmem „filosofická věda“. Tento pojem — a to je hlavní — zatemňuje při tom základní otázku: a) je-li historický materialismus věda samostatná; b) je-li historický materialismus věda společenská.

V pojetí zde vyloženém je historický materialismus (stává se, bude) samostatná věda, nejobecnější věda společenská. Provádíme-li klasifikaci věd podle forem pohybu hmoty (podle objektivního principu), dostaneme schéma: mechanika — fyzika — chemie — biologie — historický materialismus. Toto schéma nacházíme na př. v článku B. M. Kedrova O klasifikaci věd.²⁴ Kedrov se však zastavuje u přírodních věd, u biologie a v celém článku nenajdeme principiální vyřešení otázky obecné vědy o společenské formě pohybu hmoty. Zafazení historického materialismu do uvedeného schématu je, však naprosto nezbytné, má-li být úplné a odpovídat skutečnosti. Jednotlivé stránky společenské formy pohybu hmoty pak zkoumají dílčí vědy společenské. Klasifikace společenských věd musí vycházet ze zákonů historického materialismu. S. Kedrov v tom smyslu význam histo-

rického materialismu podcenil, chápe ho pouze jako aplikaci, proto je jeho klasifikace společenských věd neúplná, kusá.

Několik slov na závěr. V otázce vztahu historického a dialektického materialismu je dnes neaktuálnější otázka možnosti osamostatnit historický materialismus, otázka jeho oddělení na jedné straně od konkrétních společenských disciplin, na druhé straně od filosofie. Smyslem tohoto osamostatnění má být zejména zlepšení metodologické pomoci historického materialismu společenským vědám a politické praxi, upevnění jeho funkce světonázorové, vytvoření předpokladů pro objevy nových společenských zákonů.

Osamostatnění historického materialismu proto nemůže znamenat oslabování jeho stranic, vytváření přehrad mezi historickým materialismem a filosofií, vytváření přehrad mezi historickým materialismem, vědeckým socialismem a politickou praxí, protože stranicost historického materialismu nespočívá v jeho „přilepení“ k dialektickému materialismu nebo ve „smíchání“ obecných společenskovědných problémů s problémy užšími a prakticko-politickými.

Je-li tato these správná, vyžaduje organizační opatření, to znamená změnu v osnovách, změnu v učebních programech pro studující filosofie, jinou organizaci práce filosofických kateder atd. Právě proto, že jde o problém praktický, je třeba v diskusi vyřešit otázku vztahu dialektického a historického materialismu a dosáhnout pozitivních výsledků, aby vědecký výzkum v oblasti filosofie i společenských věd mohl jít rychle kupředu.

P o z n á m k y

¹ K. Marx—B. Engels, Spisy, sv. I, Praha 1956, str. 401.

² K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, Praha 1950, str. 420.

³ K. Marx, Kapitál, díl I, Praha 1953, str. 20.

⁴ K. Marx—B. Engels, O historickém materialismu, Praha 1949, str. 83.

⁵ K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy, sv. I, str. 369—370.

⁶ Srovnej na př. Engelsův dopis Starkenburgovi z 25. ledna 1894; K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy, sv. II, str. 530.

⁷ V. I. Lenin, Filosofické sešity, Praha 1953, str. 289.

⁸ Za života Marxova a Engelseva se oddělila úplně od filosofie snad jen jedna společenská věda: politická ekonomie.

⁹ Nová mysl, roč. 1956, č. 1, str. 57.

¹⁰ Filosofický časopis, roč. IV, č. 6, str. 864—882.

¹¹ Historický materialismus, za redakce Konstantinova, Praha 1955, str. 7.

¹² Stručný filosofický slovník, za redakce Rozentala a Judina, Praha 1955, str. 576.

¹³ U nás na př. V. Vývoda „definuje“ historický materialismus stejným způsobem; u něho nejde o obcházení problému, nýbrž o odmítnutí samostatnosti předmětu historického materialismu, odmítnutí samostatnosti historického materialismu vůbec. Stejně tak nelze předmět historického materialismu vymezovat „pod zorným úhlem“ uvedené these o aplikaci, jak o tom mluví F. Kuklík v článku Předmět historického materialismu, Filosofický časopis, roč. IV, č. 5, str. 730. Avšak Kuklík ve skutečnosti z této these nevychází, vychází ze společenské reality, a proto lze s jeho pojetím obsahu historického materialismu vcelku soublasit. To, že na některou vědu je aplikována věda jiná (zejména obecnější), je přece jen normální zjev v oblasti vědecké práce. Je to jen jedna stránka věci, která nesmí a nemůže být východiskem při určování předmětu historického materialismu. Předmět vědy je určován zákony objektivní reality a stavem lidského poznání. Vymezení předmětu historického materialismu musí vyplynout z poznatku, že jde o komplex zákonů jedné úrovně a z praktických potřeb ideologické práce.

¹⁴ Vzhledem k tomu, že oblast společenských věd je poměrně nejmladší úsek vědeckého výzkumu, zabývá se ovšem historický materialismus i dílčími problémy (respektive měl by se jimi zabývat), hromadí materiál a připravuje ho k odevzdání dílčím společenským vědám, které se v budoucnu nepochybně osamostatní. To je vlastně další významná funkce historického materialismu; nezmiňuji-li se o ní podrobněji, pak jen proto, že zaostrují pozornost jen na jisté stránky problému.

¹⁵ Je na čase rozebrat nepřesnosti, jichž se dopustil J. V. Stařin v pojetí podmínek materiálního života společnosti. Především je hluboce nesprávné, je-li k podmínkám materiálního života společnosti zařazována výroba (a dokonce na první místo). Podmínka je vůči účinku (t. j. vůči materiálnímu životu společnosti) něco vnějšího (aspoň do jisté míry), kdežto výroba je příčina („vnitřní moment“) vývoje materiálního života společnosti a zároveň jeho podstata. Materiální život společnosti není totiž nic jiného než společensk

jednání lidstva, společenská praxe, činnost zaměřená na přetváření přírody i společenské struktury samé. Můžeme tedy vlastně mluvit pouze o dvou podmínkách materiálního života společnosti, o prostředí zeměpisném a o komplexu biologických okolností, z nichž největší význam mají vlastnosti člověka jako biologického druhu. Tyto podmínky jsou ovšem vnější vůči materiálnímu životu pouze relativně; jsou-li přetaveny lidskou prací, mění se z „vnějšího“ ve „vnitřní“ a stávají se vlastně součástí materiálního života. Zeměpisné prostředí není jen „přírodní okolí člověka, nýbrž i soustava stádií, komunikací, spojů atd., t. j. výsledek lidské praxe a zároveň její součást. Podobně vlastnosti člověka jako biologického druhu jsou společenskou prací přetvořeny na př. ve vztahy rodinné atd.

⁴⁶ Je pozoruhodné, že někteří soudruzi těmto ujištěním za nic na světě nevěří. Každá proklamace „obecnosti historického materialismu“ jim znamená něco podezřelého — „čistou vědu“, apolitičnost, „menševisující idealismus“. Snad aspoň poněkud pomůže — nyní módní — přihlášení k Hegelovi. Podle Hegela je obecné abstraktní jen na počátku; v dalším procesu poznání se pojem konkretisuje, t. j. obohacuje se poznáním nových vztahů, aniž však ztrácí na své obecnosti. A právě o tuto konkrétní obecnost jde u historického materialismu.

⁴⁷ Jde ovšem o to, jak pojmáme světový názor. Je-li pro nás světový názor docela totéž co filosofie, pak ovšem tato myšlenka odporuje тези o osamostatnění historického materialismu od filosofie. Ale což světový názor a filosofie je zcela jedno a totéž? Světový názor odpovídá člověku na otázku o smyslu života, o místě člověka ve společnosti, projevuje se v celém lidském jednání a životě. Je sice pravda, že některá filosofie (byť i ne vždycky filosofická soustava) je jeho základem, není však jeho celým obsahem. Světový názor tvoří vedle filosofie i prvky jiných věd a forem společenského vědomí.

⁴⁸ Toto stanovisko nelze ovšem chápat jako popírání pozitivního významu iniciativy katedry dialektického a historického materialismu Karlovy university, která začala se sociálním průzkumem, jako názor, že se i na jiných katedrách filosofických nemohou vytvořit kolektivy pro zkoumání sociální problematiky přítomnosti. Vždyť přece předmět vědeckého socialismu je obsažen v předmětu historického materialismu stejně, jako je předmět mineralogie obsažen v předmětu geologie. Materiál přítomnosti je pro pracovníky v oboru historického materialismu naléhavě potřebný a vzhledem k poměrně malé diferencovanosti a nedostatečné koordinovanosti v oblasti společenských věd může být účelné, aby si jej pracovníci obecné společenské vědy připravili částečně sami.

⁴⁹ Filosofický časopis, roč. IV, č. 5, str. 722.

²⁰ Srovnej referát ředitele Institutu filosofie Akademie věd SSSR P. N. Fedosejeva na koordinační poradě o filosofických otázkách v červnu 1956: „... Pripustili jsme rozšíření historického materialismu o oblast praktické politiky a nesledovali jsme některé důležité obecné sociologické otázky.“ Voprosy filosofii, roč. 1956, č. 6, str. 151.

²¹ Požadavek hledání specifických metod pro historický materialismus se některým soudruhům jeví jako výzva k návratu k buržoasní sociologii. Nejde však o žádný návrat, nýbrž o pozitivní překonání krise společenskovedné tvorby. Již dlouhou dobu nevzniklo v historickém materialismu žádné dílo, které by se stalo „společenským jevem“. A je pozoruhodné, že naopak umělecká literatura vytvořila v poslední době mnoho takových děl, které řeší obecné společenské problém, problém místa člověka ve společnosti. Namátkou uvádím jména Ilja Erenburg, Doris Lessingová, Howard Fast, Nazim Hikmet, Haldor Laxness atd.; stojí za povšimnutí, že vynikajícím příspěvkem (pozitivním s materialistického hlediska) k této problematice jsou i díla autorů, kteří mají značně daleko k dělnickému hnutí, na př. díla Američanů Hemingwaye, Steinbecka a Wilsona, historické romány Feuchtwangerovy a j. Není to ovšem jen obecná problematika, kde existuje tento nespáčený dluh marxistické společenské vědy. Je to i problematika dílčí, problematika vědy o socialismu, kde musíme ještě mnoho dohánět. Na př. palčivá otázka zemědělská v SSSR byla umělci několikrát podnětně zpracována (Ovečkin, Nikolajeva, Trojepolskij, Antonov), avšak neexistuje ani jedno vědecké dílo, které by obléto SSSR a celý svět tak, jako na př. Ovečkinovo Těžké jaro. O čem svědčí tyto příklady? O tom, že spisovatelé znají cestu k životu, mají metody, které jim umožňují poznat společenský život, kdežto vědci nikoli. Při tom nejde vůbec o filosofickou metodu, nýbrž o zvláštní pracovní postupy, které by umožnily zachycení *specifiky* společenského života. Ani správně filosofická metoda nemůže zachránit před spekulativností dílo, kde není specifickým způsobem zvládnut sociální materiál. Má tedy otázka specifických metod historického materialismu ohromný praktický význam, je součástí boje za vysokou političnost společenské vědy.

²² Filosofický časopis, roč. IV, č. 5, str. 725.

²³ Pamjati V. I. Lenina, Sbornik statěj k dešjatiletiju so dňa smerti 1924—1934, Moskva—Leningrad 1934, str. 43.

²⁴ Sovětská věda — filosofie, Praha 1955, č. 5, str. 449—468.

НАЗРЕВШИЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА

Маркс и Энгельс должны были открыть главные законы общественного развития, или создать материалистическое понимание истории (т. е. исторический материализм в эмбриональной форме), чтобы сделать диалектический материализм цельным мировоззрением. Но для выполнения этой задачи они использовали рождающийся одновременно диалектико-материалистический метод. В этом смысле мы говорим об историческом материализме как о применении диалектического материализма в области человеческой истории. Вопрос о соотношении диалектического и исторического материализма в современных условиях этим не решается.

Возникновение диалектического и исторического материализма является единым процессом, в котором открытие законов общества способствуют созданию диалектического материализма и метод диалектического материализма способствует открытию общественных законов.

В генетическом единстве диалектического и исторического материализма содержатся одновременно предпосылки для обособления исторического материализма, так как законы общественного развития не являются универсальными, а специфическими. Общая социальная теория (исторический материализм) является по сравнению с философией частной конкретной наукой, и, следовательно, должна быть отделена от философии, ибо отпочкование конкретных наук от философии и их дальнейшее деление является процессом, закономерно вытекающим из восходящей линии человеческого познания.

Следующей причиной, показывающей на необходимость обособления исторического материализма, являются революционные интересы пролетариата, требование максимально-быстрого развития общественных наук в связи с задачами социалистической революции и строительства социализма.

Предметом исторического материализма (общей социальной теории) являются законы человеческого общества в целом и связи отдельных сторон общественной жизни. Исторический материализм выполняет функцию общей методологии общественных наук; как составная часть марксизма-ленинизма он становится одной из духовных движущих сил социалистической революции. Для его здорового развития и для потребностей политической и научной практики необходимо отделение от него научного социализма (коммунизма) в качестве самостоятельной науки.

Недостатки современного марксистского анализа общественных явлений обусловлены в значительной степени отрицанием самостоятельности исторического материализма. Анализ социальных явлений основан часто исключительно на „философском изучении“, на применении одних лишь „философских методов“, что, несомненно, необходимо, но в тоже время недостаточно. Не разрабатываются специфические методы, которые нужно искать в двух направлениях: с одной стороны в логической абстракции результатов общественных наук, с другой в изучении современной социальной действительности. Это ещё раз подтверждает правильность тезиса о том, что исторический материализм не может оставаться составной частью философии.

Работа в области исторического материализма отличается от работы в области диалектического материализма не только по средствам, но и по целям.

Не будет правильным решением вопроса и признание самостоятельности исторического материализма как философской науки. Термин философская наука бессодержателен. Исторический материализм становится самостоятельной общей наукой об обществе, общей методологией общественных наук с особым отношением к философии.

В вопросе об отношении диалектического и исторического материализма является наиболее злободневным вопрос о возможности отделения исторического материализма от философии и о точном распределении задач между историческим материализмом и частными общественными науками. Результатом положительного решения этих вопросов должно быть прежде всего улучшение методологической помощи исторического материализма конкретным общественным наукам и политической практике, создание предпосылок для открытий новых общественных законов и усиление действительности марксизма-ленинизма как мировоззрения. Отделение исторического материализма не может ни в коем случае означать ослабление его партийности, создание преград между историческим материализмом и философией, создание преград между историческим материализмом, научным социализмом и политической практикой, потому что партийность исторического материализма не состоит в его „приклевании“ к диалектическому материализму, или в смешании общих вопросов социальных наук с проблемами общих вопросов социальных наук с проблемами более узкими или практически политическими.

В. Б.

ZU DEN AKTUELLEN PROBLEMEN DES HISTORISCHEN MATERIALISMUS

Marx und Engels mußten die Hauptgesetze der gesellschaftlichen Entwicklung aufdecken, d. h. die materialistische Geschichtsauffassung (den historischen Materialismus in Keimform) ausarbeiten, sollte der Aufbau des dialektischen Materialismus zu Ende geführt werden. Sie wandten dabei schon die eben aufkommende materialistische Methode an. In diesem Sinne sprechen wir vom historischen Materialismus als Anwendung des dialektischen Materialismus auf die menschliche Gesellschaft und ihre Geschichte. Damit ist jedoch die Frage des heutigen Verhältnisses zwischen dem dialektischen und historischen Materialismus nicht gelöst. Die Entstehung des dialektischen und historischen Materialismus ist ein einziger, einheitlicher Prozeß, in dem wie die Aufdeckung gesellschaftlicher Gesetze dem Aufbau des dialektischen Materialismus zu Hilfe kommt als auch die Methode des dialektischen Materialismus der Aufdeckung gesellschaftlicher Gesetzmäßigkeiten.

In der genetischen Einheit des dialektischen und historischen Materialismus liegen Voraussetzungen zu einer Loslösung des historischen Materialismus, da die Entwicklungsgesetze der Gesellschaft nicht universell sind, ihre Geltung erstreckt sich nicht auf die gesamte objektive Realität, sondern es sind spezifische Gesetze. Die allgemeine Gesellschaftstheorie (der historische Materialismus) ist im Vergleich mit der Philosophie ein konkreter Wissenszweig; er muß daher von der Philosophie getrennt werden, denn die Trennung konkreter Wissenschaften von der Philosophie und die Differenzierung der Wissenszweige ist ein Prozeß, der gesetzmäßig aus der aufsteigenden Linie der gesellschaftlichen Erkenntnis resultiert.

Einen weiteren Grund für die notwendige Verselbständigung des historischen Materialismus bilden die revolutionären Belange des Proletariats sowie die Forderung nach einer möglichst raschen Entfaltung der Gesellschaftswissenschaften im Zusammenhang mit den Aufgaben der sozialistischen Revolution und dem Aufbau des Sozialismus.

Gegenstand des historischen Materialismus (der allgemeinen Gesellschaftstheorie) sind die Gesetze der menschlichen Gesellschaft in ihrer Gesamtheit und die wechselseitige Wirkung einzelner Bestandteile des gesellschaftlichen Lebens. Der historische Materialismus erfüllt die Funktion einer allgemeinen Methodologie der Gesellschaftswissenschaften; als Bestandteil des Marxismus-Leninismus wird er zur bewegenden Kraft der sozialistischen Revolution. Seine gesunde Entwicklung sowie die Anforderungen der politischen und wissenschaftlichen Praxis erfordern die Lostrennung des historischen Materialismus vom wissenschaftlichen Sozialismus (Kommunismus).

Die Mängel der zeitgenössischen marxistischen Analyse der gesellschaftlichen Erscheinungen sind zum großen Teil darauf zurückzuführen, daß die Selbständigkeit des historischen Materialismus geleugnet wird. Bei der Analyse der gesellschaftlichen Erscheinungen werden häufig nur „philosophische Methoden“ angewandt, während spezifische Methoden unberücksichtigt bleiben. Die sind in zwei Richtungen zu suchen: einerseits in der logischen Verallgemeinerung der gesellschaftswissenschaftlichen Ergebnisse, andererseits in der Erforschung der gegenwärtigen gesellschaftlichen Wirklichkeit. Das ist wiederum ein Beweis dafür, daß der historische Materialismus fürderhin nicht Bestandteil der Philosophie bleiben kann.

Die Arbeiten auf dem Gebiet des historischen und dialektischen Materialismus unterscheiden sich nicht nur in ihren Mitteln, sondern auch in ihrer Zielsetzung.

Wir vermögen das Problem auch dadurch nicht zu lösen, wenn wir den historischen Materialismus für eine selbständige philosophische Wissenschaft erklären. Der Begriff „philosophische Wissenschaft“ ist inhaltslos. Der historische Materialismus ist eine selbständige allgemeine Wissenschaft von der Gesellschaft, eine allgemeine Methodologie der Gesellschaftswissenschaften mit einem besonderen Verhältnis zur Philosophie.

In Bezug auf das Verhältnis zwischen dem historischen und dialektischen Materialismus ist gegenwärtig die Frage nach der Möglichkeit einer Verselbständigung des historischen Materialismus am aktuellsten.

Der Sinn dieser Verselbständigung soll vor allem darin bestehen, die methodologische Hilfe zu verbessern, die der historische Materialismus den konkreten Gesellschaftswissenschaften und der politischen Praxis leistet, ferner seine weltanschauliche Funktion zu festigen und Voraussetzungen für die Aufdeckung neuer Gesellschaftsgesetze zu bilden. Die Verselbständigung des historischen Materialismus kann daher kein Abschwächen seiner Parteilichkeit, kein Aufrichten von Scheidewänden zwischen dem historischen Materialismus und der Philosophie, zwischen dem historischen Materialismus und dem wissenschaftlichen Sozialismus sowie der politischen Praxis bedeuten, da die Parteilichkeit des historischen Materialismus keineswegs in einem bloßen „Ankleben“ an den dialektischen Materialismus oder in einer „Vermischung“ allgemeiner gesellschaftswissenschaftlicher Probleme mit engeren oder praktisch politischen Problemen bestehen kann.

Übersetzt von Miroslav Chlčborád